

הרב שמואל ריינר

חסידות על פי תהום

מבט על משבר החסידות בזמננו בעקבות הספר 'אל מקום שהרוח הולך'

לפני כשנתיים התברך ארון הספרים שלנו בספר מיוחד ומעורר עניין – 'אל מקום שהרוח הולך' מאת חיים באר.¹ בספרו מתאר באר עולם שהוא מכיר מקרוב. הוא כותב על השכנים שמעבר לקיר. באר יודע היטב את מעלותיה ואת חולשותיה של החסידות בת זמננו, זו הנושאת על גבה מסורת מפוארת ומאתגרת, אך לעתים נראה שהיא מדשדשת תחת כובד המשא. לקרבה של באר לעולם זה, לגיבור ולסביבתו, החצר החסידית, יש יתרון – השכנים יכולים לגעת במקומות הנסתרים מהעין.

חיים באר מספר על ר' יעקב יצחק הורוביץ, האדמו"ר מאוסטילה, 'צדיק' שמנהיג עדה של חסידים, בבני-ברק של המאה העשרים ואחת. אנחנו רגילים בסיפורים על צדיקים שחיים במקומות אחרים, בגליציה, באוקראינה, או בכל מקום אחר במזרח אירופה, למשל 'גוג ומגוג' של מרטין בובר או 'מלחמת היצר' של חיים גראדה. בספר שלפנינו, הצדיק שונה ממה שהורגלנו אליו בספרות

* **הערת המערכת:** אולי יתמה הקורא, מה למאמר בספרות אצל קובץ מאמרים ישיבתי? ויתרה מכך, מה ללימודי ספרות בבית המדרש? דומה כי בכוחה של הספרות להאיר סימטאות ונדבכים בתורה ובעולם, ולהציף ולהעיר שאלות, מחשבות ותובנות, שלימוד תורה עיוני אינו מגיע אליהם לבדו. עולם התורה שלנו יכול להתברך ולצמוח בעזרת לימוד הספרות, לצד לימוד התורה ויחד עמו. "העולם אומרים שסיפורי מעשיות מסוגל לשינה, ואני אמרתי שעל ידי סיפורי מעשיות מעוררים בני אדם משנתם" (ר' נחמן מברסלב, חיי מוהר"ן, כה).

** תודה רבה לאחותי רבקה יובל, על עזרתה בעריכת המאמר ועל הערותיה המועילות.

1 ח' באר, אל מקום שהרוח הולך, תל אביב תש"ע (הוצאת עם עובד, 452 עמ'). כל הציטוטים להלן הם מתוך הספר, וכן הפניות סתמיות למספרי עמודים.

המתארת את חייהם של צדיקים ורבנים, הן במקום הן בזמן. הצדיק שלנו, ר' יעקב יצחק הורוביץ, נמצא כאן, בישראל; הוא בורח מניו-יורק לבני-ברק במאה העשרים ואחת, על כל המשתמע מכך. ברמה העקרונית, בני-ברק של היום פתוחה לארבע רוחות השמים, כל אחד יכול להגיע בקלות יחסית לכל מקום בעולם. אמנם ישנם בלמים חברתיים, ועל כן כל נסיעה צריכה להיות מוצדקת אידיאולוגית – מנוחה, התבוננות, איסוף כספים, ביקור חסידים וכדומה. ר' יעקב יצחק חי אחרת מ'עמיתיו', הם מתנהלים כאילו הם עדיין שם ומנסים להחיות עבר שאיננו, או שהם מלאי געגועים ל'שם', לזמן ולמקום. במידה מסוימת, הם מתפרנסים ומצדיקים את קיומם מההתנגדות למודרנה.

ר' יעקב יצחק הורוביץ, הצדיק שלנו, יוצא למסע אל מחוץ למחוזות הטבעיים לרבנים ולאדמו"רים – הוא נוסע לרמה הטיבטית. העולם החסידי מראשיתו רגיל בסיפורי מסע. ידועים מסעותיו של הבעש"ט, שהיה נוסע כדי להושיע.² אנו מכירים את מסעותיהם של ר' אלימלך מליז'נק ור' זושא מאנפולי, מסעות שהם גלות, מעין הענשה עצמית שצריכה להביא גאולה. בספרות אנו מכירים סיפורי מסע שמביאים להתחדשות רוחנית להיפוך הלב.³ ר' יעקב יצחק יוצא למסע שיש בו גם מזה וגם מזה. הוא יוצא למסע בעקבות חלום שחלם שלוש פעמים על יק זהוב נורא הוד, שעל מצחו כמין שתי אותיות עבריות: "ק", שהן האותיות הראשונה והאחרונה של שמותיו (יעקב יצחק). היק הקדוש מזמין את ר' יעקב יצחק לבוא אל המקום שבו הוא נמצא עכשיו.⁴ המימוש של המסע מתאפשר בעזרתו של חסיד חדש של האדמו"ר, שמחה דנציגר, שאף מצטרף למסע. דנציגר הוא מיליארדר שאותו פוגש האדמו"ר בסופו של מסע מגבית

2 ראו לדוגמה את הסיפור אודות תלמידו של הבעש"ט, שנצטווה על ידי רבו לנדוד בעולם ולספר מעשיות על הבעש"ט. מופיע אצל ש"י עגנון, סיפורי הבעש"ט, ירושלים ותל אביב 1987, עמ' 149.

3 כפי שכתבה י' ברי"ש"ע גרשוביץ, מסע בסיפורי חסידים, תל אביב תשע"א, עמ' 13–14: "יש כאלו היוצאים לדרך כדון קישוט על סוסו המט לנפול, כאודיסאוס על ספינתו, או כדורותי על כנפי הרוח. יש אשר יצאו למסעם מתוך שנתם המתוקה, כאליס בארץ הפלאות. יש שיצאו מכורח צו עליון, כאברהם העוזב ארץ ומולדת, ואילו ידיגי ז'אנגלדין יוצא למסעו על גמל דרדבשתי, בצו מצפנונו כאשר 'היום איננו כלה'. כל נסיעה מתרחשת במרחב של מקום ונופים, שיש בהם דמויות נוספות והתרחשויות רבות, אך עיקר נסיעתו של גיבור ספרותי – שאינו אלא בבואת האדם במציאות – היא בנפשו פנימה".

4 עמ' 48–49.

להצלת מוסדות חסידות אוסטילה בני-ברק מפשיטת רגל. אותו שמחה דנציגר⁵ נעשה איש סודו של האדמו"ר. החסיד מעריץ את האדמו"ר ונהנה מהקרבה אליו. המסע מביא את הקרבה הזאת לסף משבר, שבו מתגלה הצדיק לחסיד כבשר ודם. למסע מצטרפים עוד מלווים, ובהם סלנה ברנרד, זואולוגית במקצועה, צעירה שובת לב שהאדמו"ר נשבה בקסמיה.

הסיפור נע על שני צירים. האחד, המסע אל היק הקדוש, והדרך שמפגישה את האדמו"ר עם החיים החומרים והרוחניים של המזרח. הציר השני הוא המפגש עם סלנה וההתאהבות של האדמו"ר בה.⁶

משמעותו העמוקה של המסע היא בריחה. בריחה מחצרו, בריחה ממשפחתו ואולי אף בריחה מעצמו – בריחה שמתרחשת בימי אלול, ימי הסליחות, ימים מרכזיים בכל חצר חסידית. ביציאה למסע, ר' יעקב יצחק הוא הצדיק המגורש, הוא בגלות בבני-ברק, ואחיו הוא הממשיך של השושלת. במסע הוא מחפש אחר הקשר שלו לשורשיו, לייחוסו בעולם החסידי, ולכאורה הוא מעמיק את האחיזה שלו בשושלת אבותיו; אבל בו זמנית הוא גם יוצא מהמרחב הלגיטימי של הצדיק שמנהיג עדה, הן מבחינת המקום הן מבחינת המעגל החברתי. ומעל הכול, הוא מאמץ כלים מודרניים ואקדמיים למימוש או לפתרון חלומו המיסטי.

סיפור חייו של כל אדמו"ר הוא חשוב ומרתק – חשוב לחסידיו ומרתק את המתבוננים מהצד. על כן יש לספר זה ערך מוסף בין ספרי הקריאה המצויים על המדף. על כוחה הסוחף והמשכר של האהבה נשפכו אוקיינוסים של דיו, אבל על היחסים שבין הצדיק וחסידיו, על המנהיגות של הצדיק ועל המתח שבין מסורתיות למימוש עצמי, נכתב מעט. באר חושף עולם שלם שאינו מוכר כל כך לעומדים מהצד, ולוואי והיה מצליח להעמיד מראה אף בפני אלה שבתוך העולם החסידי.

נראה שיש להבחין בין שני סוגי ספרים. יש ספרים שחווית הקריאה בהם נעימה, אבל אינם תורמים דבר וחצי דבר להשקפת עולם או לבירור רעיוני או

5 בשמו הוא מזכיר את משפחת דנציגר, שושלת האדמו"רים של חסידות אלכסנדר, שהיו במתיחות עם חסידי גור בשנת 1871 סביב מינוי השפת אמת לאדמו"ר.

6 אמנם על כריכתו האחורית של הספר, מערכת יחסים זו תופסת מקום מרכזי: "...ובעיקר יגלה את כוחה המשכר והסוחף של האהבה." במאמר זה אני מתמקד בצד אחד של הסיפור – החסידות. צד זה עומד גם ללא הקשר המורכב שבין סלנה ור' יעקב יצחק.

רוחני כלשהו. אולם יש ספרים שיש בהם תובנות שיכולות לשנות את עולמו הרוחני של הקורא ולהשפיע עליו. אינני חושב שהספר שלפנינו דומה ל'חטא ועונשו' או ל'אלו ואלו', ואף על פי כן, נדמה לי שבכוחו להעמיק את הדיון סביב החסידות, ובמיוחד באשר למעמדו של הצדיק החסידי.

דיון זה חשוב ונוגע לחייהם של רבים בציבור הדתי המודרני, שמנהלים יחסי אהבה-שנאה, קירוב וריחוק עם החסידות – נמשכים אליה ולרעיונותיה ובה בעת נדחים מפניה. הספר עוסק במנהיגות הכריזמטית, בכוחה ובכישלונה בחברה הדתית – החסידית והמתנגדת – סוגיה שאנו נדרשים לה מזמן לזמן.

הספר מעלה בגלוי ובסתור שלוש שאלות מעניינות וחשובות:

ז. האם החסידות כמות שהיא, על הקסם שבה, יופייה, תמימותה וחולשותיה, יש לה אמירה אקטואלית על החיים הרוחניים של יהודי בן זמננו, או שהיא שייכת לעולם אחר, זר ומשונה, שהיה ואיננו, וזכות קיומה היא רק במרחב ההיסטורי והנוסטלגי כמושא לגעגוע?

ח. מה קורה לצדיק שיוצא מהעולם הסגור שבו החסידות שלו מתנהלת? האם היציאה הזאת יכולה לקדם משהו רוחני? האם הוא יכול להביא לאיזושהי התחדשות בעולם שבו הוא פועל?

ט. מה קורה לצדיק שבוגד בנורמות של קהילתו? האם יש לו עדיין מקום? האם יכולה להיות הצדקה בבקשה של הצדיק לחיות חיים אנושיים, לזכות באהבה, או שהמעמד שלו ותפקידו כופים עליו לשים בצד את החיים האנושיים הפשוטים?

רבים עסקו בדמותו ובמקומו של ה'צדיק', הן מהבחינה ההיסטורית הן מהבחינה החברתית. רבים עסקו במערכת היחסים שבין אדמו"ר לחסידיו – איך הם תופסים את הצדיק שלהם ומקבלים אותו. ייחודו של הספר שלפנינו, שהתייחסותו היא ספרותית ולא היסטורית. יש יתרון להתייחסות הספרותית שהיא איננה מחויבת לעובדות. יש בה מקום רחב לדמיון. יתרה מזאת, הספרות מתארת את החוויות הקיומיות של הצדיק עצמו. הספרות בדרכה משתפת את הקורא בחוויות אלו.

באר דן בשאלות היסוד. האם, ככלל, הצדיק יכול להתנתק מחסידיו? והאם אחרי ניתוק, אפילו קצר, הוא יכול לחזור למקומו כבראשונה? מה קורה בעולמו הפנימי של הצדיק כשהוא מתנתק מקהל חסידיו, כשהוא בודד בארץ רחוקה,

כשאִינו נמצא תחת מבטם הסקרני של חסידיו? האם הוא נשאר צדיק, אָבֵל אחר, או שאִינו צדיק כלל? כלומר, האם למושג צדיק אין תוכן פנימי? האם הוא 'לבוש' בלבד, ומשמש רק כתפקיד חברתי שיונק את כוחו ומעמדו מקיומם של החסידים?

ספר זה מתמודד עם כמה שאלות מעוררות מחשבה ומעלה תובנות שראוי לתת עליהן את הדעת. הוא עושה זאת מתוך בקיאות בספרות החסידית ובהווי החסידי, ומתוך הבנה פנימית של העולם החסידי בימינו.

השאלות הללו מעוררות עניין אצל כל אחד שעוסק בעולם הדתי מבפנים ומבחוץ, בין אם נטיית ליבו לחסידות בין אם לאו. זאת מפני שעולמנו הדתי ניזון ממקורות שונים ומגוונים. הוא עולם אקלקטי שמנסה להכיל בתוכו כיוונים רוחניים וגוונים שונים. כולנו גם 'למדנים' שהחשיבה ההגיונית והביקורתית תופסת מקום חשוב בחייהם, וכל תופעה זוכה לניתוח. יש בנו זיקה מסוימת לתובענות של תנועת המוסר. כך עולמנו הפנימי מושפע גם מהחסידות ומתורות חסידיות, אף אם איננו מזהים את עצמנו כחסידים, ולמרות שאין אנו נפגשים עם החסידות פגישה אישית יומיומית ואיננו סרים למשמעתה – היא נוכחת באופן מסוים בחיינו.

בספר שלפנינו חושף באר כמה תובנות חשובות של יהודי מודרני ביחסו לחסידות ולאורחות חייה בזמן הזה. עמדתו חידתית, אוהדת ומבקרת בו זמנית. יש אמפטיה מסוימת ביחסו לצדיק מאוסטילה, אך הוא גם בז לו ולכל המקיפים אותו. יש לפנינו הערכה רבה לתורות החסידיות, לעמקות ולרלוונטיות שלהם. מאידך, המחבר מעלה תהיות כלפי הדמויות המוליכות מורשת זו – האם הצדיק ראוי לתורות אלו? האם כשהוא מספר את הסיפור החסידי ואומר את הדרשה, הוא משכנע בכנותו?

הלפיתה ההדדית בין הצדיק וחסידיו

מערכת היחסים בין צדיק וחסידיו היא לפיתה הדדית; החסידים שבויים בידיו של האדמו"ר והוא שבוי בידיהם. תפקידו של האדמו"ר לנהל את חיי חסידיו. כשהחסיד בוחר בחצר חסידית מסוימת, הוא מפקיד את ההכרעות החשובות של חייו בידי הצדיק. החלטה זו חלה לא רק על החסיד עצמו, אלא גם על משפחתו לדורותיה. החסיד שואל את האדמו"ר שאלות שבמקום אחר אנשים שואלים את עצמם ואף אם הם מתייעצים, הם אלה שמקבלים את ההחלטה. אצל

החסידים, האדמו"ר הוא הכתובת לשאלות ולבקשות בענייני "בני חיי ומזוני" כלומר, בני – משפחה; חיי – בריאות; ומזוני – פרנסה.⁷ בדור האחרון נוסף תחום חדש והוא התחום הפוליטי. שאלות אלו, שבהם אדם מהשורה, דתי או חילוני, מבטא את עצמאותו, ועל פי רוב שומר על האוטונומיה הזו בקנאות – החסיד נשמע בצורה מוחלטת לצדיק. החסיד מפקיד את חירותו ביד הצדיק.

בעבר הרחוק הייתה לחסיד בחירה משמעותית – היה עליו לבחור בצדיק, אם באדמו"ר מבעלז, באדמו"ר מגור או מחב"ד – כל אחד מהם הוא עולם בפני עצמו, שונה מחסידות אחרות. בחסידות בת זמננו, וודאי בעשור השני למאה העשרים ואחת, רוב החסידים ממשיכים בנאמנות את בחירת אבותיהם. רק לחוזרים בתשובה, למצטרפים החדשים לחצרות החסידים, שמורה זכות הבחירה בחצר או בצדיק.

ראינו, אפוא, את תלותו של החסיד בצדיק שלו, אך כאמור, הלפיתה היא הדדית – גם הצדיק לפות בידי חסידיו. באר מתאר את הלפיתה הפשוטה הזאת דרך המשב"ק ('המשמש בקודש', כלומר השמש הבכיר), רב חנוך-העניך ראדושיץ. רב העניך שתל מכשירי האזנה ומדובבים בחדר ההמתנה, וכך הוא והאדמו"ר יודעים על מה החסידים רוצים לדבר עם האדמו"ר – מניפולציה שהיא למורת רוחו של הצדיק. הצדיק מואס בדרכו של רב העניך, הוא איננו רוצה להיות 'צנתר אלוקי' שתלוי בעלמא דשיקרא. ר' יעקב יצחק משתחרר מלפיתה זו על ידי לפיתה מסוג אחר, מוסרית יותר, זאת בעזרת תמיכתו הנדיבה של דנציגר.⁸ ר' יעקב יצחק חוזר להיות איש צדיק וישר, ואולם התנהלותו העצמאית היא למראית עין בלבד. הצדיק חייב ללכת במסלול מסוים. הוא מחויב להתנהגות מסוימת שממנה איננו יכול לסטות ואותה איננו יכול לשנות. גם המרחב הרעיוני שלו מוגבל. האדמו"ר איננו יכול להיעלם יום אחד מבלי שאיש ידע על כך, כשם שהוא אינו יכול יום אחד להופיע בבית המדרש בחולצה קצרה ובסנדלים. הוא יכול לנסוע לשוויץ לחופשה מטעמים בריאותיים, הוא יכול לנסוע לניריורק או לאנטוורפן כדי לבקר את חסידיו או כדי לפגוש צדיקים אחרים. גבולות המגרש שבו האדמו"ר רשאי לפעול מוגדרים וברורים לשני הצדדים, לאדמו"ר וגם לחסידיו. החסידים הם המשענת הכלכלית, והצדיק שומר על הביטחון הקהילתי ועל התכנים הרוחניים.

7 על פי הגמרא במועד קטן, כח ע"א.

8 עמ' 24-26.

באר היטיב לתאר את מצבו המורכב של הצדיק, את התלות בגבולות המקום ובנורמות ההתנהגות, בלבוש ובמשפחה:

ראשית, הוא, שמעולם לא דרכה כף רגלו ממזרח להר הזיתים [...].
שנית, זו לו הפעם הראשונה שהוא יוצא אל העולם הגדול אינקוגניטו, ללא הילת האדמו"ר הנערץ, מעוטף באדרת צוּבֵל או בקפוטת משי שחורה עשויה מעשה תשבץ, הניכר בספודיק הפרווה שלו וללא עדת המשמשים והמשרתים שיחוגו וינועו סביבו [...].
שלישית, מעולם לא יצא לדרך ארוכה בלי ליטול ברכת פרידה מבניו אהוביו, מטוֹדֵרֶס בְּנֵדִין ומשאר מקורביו.⁹

השבי הדדי שתוארו לעיל עומד ביסוד הניווט הרוחני של החסידות בת זמננו. נוצר מצב שבו דבר אינו יכול להשתנות. לא ניתן לפרוץ לכיוונים חדשים, למרות שהמציאות השתנתה לבלי הכר. הדבקות חסרת הפשרות בלשון, בלבוש ובשם, והמחויבות המוחלטת לנורמות ולנוהגים שהיו, יוצרות מצב שאינו מאפשר התפתחות, אין אפשרות להתאמה למציאות המשתנה. החסידות, שבייסודה יצרה עולם יהודי חדש, היום אינה מנסה לשיר שיר חדש. החסידות של היום איננה נאמנה למייסדיה, ואיננה מייצרת עולם רוחני חדש הקשוב למצוקתו הרוחנית של מבקש ה' בן זמננו.

הצדיק של חיים באר פורץ דרך כאשר הוא יוצא מהמגרש עליו הוא משחק. הוא הולך אחר חלום. ההליכה אחר חלום היא ביטוי לחירות ולחופש. ההליכה אחר חלום יוצרת תנאים להתחדשות, אבל איננה מבטיחה את ההתחדשות המיוחלת. יש משהו שמניע אותו, תרתי משמע. הנסיעה לטיבט והיציאה מהחצר היא הרבה מעבר לחיפוש אחר יק קדוש; היא חושפת את הצדיק למציאות מאתגרת, האומרת שאולי אפשר אחרת.

מפגשו של האדמו"ר במסעו

שני מפגשים בלתי צפויים מתרחשים במסע לטיבט – המפגש הראשון הוא עם סלנה, שמצטרפת בתוקף תפקידה המקצועי – זואולוגית. היא אמורה להביא את ר' יעקב יצחק אל היק הקדוש, והיא מביאה אותו לגילוי עצמי. המפגש השני הוא עם נזיר זקן. בשאלותיו המנחות, יחד עם תשובותיו של ר' יעקב יצחק,

הלקוחות מעולמה של החסידות, מביא אותו הנזיר לשתי תובנות: הראשונה – שהמסע מיותר, והשניה – שבמקום לחפש את היק, הוא יכול לחולל שינוי אמתי בנפשם של חסידיו. מפגשים אלו אינם יכולים להתרחש בבני־ברק, מקום מושבו של האדמו"ר. אלו מפגשים רבי עוצמה, שבכוחם לחולל התחדשות.

המפגש עם סלנה ועם תרבות המערב

המפגש עם סלנה מפגיש את האדמו"ר עם התרבות המערבית בשני היבטים. היבט אחד הוא המחקר המדעי. סלנה היא חוקרת מוכשרת בעלת מוניטין, אשת העולם הגדול – בעוד האישה החסידית, אף אם היא מוכשרת מאוד, היא איננה משכילה. אמיתותיו וערכיו של העולם המערבי הן תוצר של חשיבה רציונלית, פרי המחקר והמדע. המדע חוקר ומפענח את הסודות, הכול נהיר לו. מאידך העולם החסידי חי ומתקיים בזכות הסוד.

המפגש השני עם התרבות המערבית הוא עם ההיבט המתירני שבה; החשיפה לחברה שבה קיימת פתיחות ביחסים בין גברים ונשים. הקהילה החסידית שהאדמו"ר עומד בראשה היא קהילה גברית שדוגלת בהפרדה מוחלטת בין גברים לנשים. 'שמירת הברית', הטוהר המיני, היא אחד מהעקרונות המרכזיים בחסידות. היא חלק מחיי הקדושה של החסידים. במפגש עם סלנה יש מרכיב מיני. הקשר הוא מאוד אנושי ופשוט, והוא מעמיד את הצדיק כאחד האדם. קשר כזה, בעולמו הריאלי של הצדיק, הוא פסול, בלתי אפשרי, מערער על מעמדו של האדמו"ר כצדיק ומעלה סימן שאלה גדול – בראש ובראשונה בעיני עצמו, וכמובן גם בעיני ציבור חסידיו. הצדיק נמשך אל הגבול. "אישיותה החופשית והמשוחררת היתה לו לחידה שהוא משתוקק לפותרה".¹⁰

במפגש עם סלנה, הצדיק מתעמת עם שני איסורים חמורים: "ולא תתורו אַחֲרֵי לְבַבְכֶם וְאַחֲרֵי עֵינֵיכֶם" (ויקרא ט"ו, לט). "לבבכם" זו עבודה זרה, ובפרשנותה המודרנית – זו ההשכלה. "עיניכם" זה עריות, המשיכה המינית. את שני הדברים הללו סימנה החסידות כאויבים המרכזים לעבודת ה', כי בכל משיכה לכיוון אחד יש התנתקות מדבר אחר, ובמקרה הזה – מהדבקות. סלנה מרחיקה את ר' יעקב יצחק הלוי הורוביץ, האדמו"ר מאוסטטילה, מעולמו – מביתו, מחצרו ומחסידי.

המפגש עם ריטו גשה ועם חכמת המזרח

מפגש אחר ושונה הוא המפגש עם ריטו גֶּשֶׁה, הנזיר הטיבטי הזקן. במפגש זה מתחוויר לו, לאדמו"ר, שהוא אינו המורה היחיד בעולם. גם במקומות רחוקים יש מורים שדומים להפליא לאדמו"רים חסידיים. אולי יש להם, למורים הרוחניים הללו, יתרון מוסרי בצניעותם ובפרישותם, אפילו מנקודת ראותו של הצדיק. בטיבט, אצל ריטו גשה, הוא מוצא את תמונת המראה שלו, את הנזיר החכם, אבל זה חי כאבותיו הקדושים, חיי נזירות בצניעות ובפשטות. הצניעות והפשטות שאפיינו את החסידות בראשיתה הולכות ונעלמות, ובמקומן קמה חסידות חדשה, ראוותנית, עשירה ומבוססת. הנזיר הזקן חי את חייו ללא דנציגר החסיד העשיר וללא סלנה; הוא חי את הרוחניות בטהרתה. חכמתו של הנזיר אינה במה שהוא אומר, אלא דווקא במה שהוא שומע ובמה שהוא שואל את היושב מולו.

השיחה בין הנזיר לצדיק מעוררת מחשבה. דיאלוג זה עומד בפני עצמו, ומעמיד זה מול זה את המזרח ואת החסידות, אשר למרות המרחק ביניהם, ניכרת הקרבה. יש בזה קצת מזה ויש בזה קצת מזה. חיים באר ארג שרשרת של סיפורים ואמירות במארג עמוק ומרהיב מאין כמוהו. מהיבטים מסוימים, דו שיח זה מביא את הסיפור כולו לשיא.

הנזיר שואל את האדמו"ר מאוסטילה: "באילו דרכים אתה מנסה לשנות את טבעם של תלמידך?"¹¹

השאלה הפשוטה הזאת מביאה את האדמו"ר להרהורים ומחשבות. הוא איננו יכול לענות מיד, רק לאחר זמן הוא משיב: על ידי סיפורים שהוא מספר להם.

הנזיר, בשאלותיו, חושף את אט את עולמו הפנימי המורכב והמסובך של האדמו"ר מאוסטילה. בתשובות שמשיב האדמו"ר לנזיר, הוא מספר גם לעצמו את הסיפור שלו. הוא מספר על הכמיהה לתיקון, על כוחן של התשוקות השונות, על גניבת הדעת ועל הונאה עצמית – ועד האמירה שהאושר הגדול והאמת הצרופה נמצאים אצלי בבית.

"ספר גם לי סיפור, בבקשה."

"לפני דורות רבים יצאו שני אחים לערוך גלות כדי לתקן את העולם. לאחר שנים אחדות של נדודים הגיעו לעת ערב לכפר רחוק ומצאו מקום לינה אצל

כפרית אחת, שבעלה לא היה בבית. באמצע הלילה חזר הבעל לביתו והדליק את הנר וישב לתקן את מעילו שנקרע בדרך. שמעו השנים את האישה צועקת לבעלה 'מהר, תקן את המעיל כל זמן שהנר דולק' ואמרו איש אל אחיו, 'שמעת מה שבעלת הבית אומרת לבעלה? – והרי זה מה שחיפשנו!'.
 "ומהו הדבר היותר שלם שהכרת בחיך?" שאל ריטו גֶּשֶׁה.
 שוב שקע הצדיק במחשבות, עוקב אחרי אצבעותיו של הזקן המעבירות בקצב אחיד את חרוזי הענבר מאצבע לאצבע, ולבסוף ענה: "לב נשבר."
 "ומאילו חטאים אתה מבקש להרחיק אותם?"
 "רבים הם חטאי האדם," השיב האוסטילאי, "ומניינם כמניין תשוקותיו."
 "אתה רואה את המַאֲלָה שלי," הניף הנזיר את המחרוזת, "יש בה מאה ושמונה חרוזים כמספר תשוקותיו של בן אנוש. מה היה החטא האחרון שדיברת עליו לפני שיצאת למסע?"
 "גִּנְבָה" אמר האורח.
 "ומה אמרת להם על חטא הגִּנְבָה?"
 "שמרבית בני אדם סבורים שאסור לגנוב מהזולת ואילו אני סבור שבראש ובראשונה אסור לו, לאדם, לגנוב מעצמו."
 "ואיך נפתח הקדוש שבספריכם?"
 "בפסוק 'בראשית ברא אלוקים את השמים ואת הארץ'.
 "ואיך פרשת אותו לתלמידך?"
 "שאלוהים ברא רק את הבראשית, את השאר הניח לאדם."
 "ועל איזה מעשה רע שעשית אתה מצטער יותר מכול?"
 "על שציערתי את אמי בימים שנשאה אותי ברחמה."
 "לסיום, אשאל אותך, ידיד יקר, את השאלה המביכה מכולן: מה תאמר לי, שאיבדתי את מאור עיני ואיני יכול לראותך?"
 "לשמוח אפשר גם בחושך," ענה הצדיק ואחר כך הוסיף בשקט, "מה אכפת לך מעיוורונך, אם את עצמך אתה מוסיף לראות."
 "אילו נשארתי אצלנו, הייתי יושב לפניך ולומד דעת מפיך, גֶּשֶׁה מרומם," אמר הזקן והושיט לאורחו מפתח, ואגב כך ליטף את היד המושטת אליו ליטוף שכמוהו לרוך ולחמלה לא ידע הצדיק מעולם.
 "עכשיו מבקש אני לשאול אותך דבר מה, מכובדי ריטו גֶּשֶׁה."
 "שאל, בבקשה."
 "ואם אשאר כאן, אצלך במנזר, מה תלמדני?"
 "כבר לימדתיך."
 "ומה לימדתיך?"

"לימדתיך שהחכם לומד מהזולת תחת ללמדו."¹²

הנזיר הזקן מביא את האדמו"ר מאוסטילה לחשבון נפש עמוק. תחילה האדמו"ר אומר שהוא מספר סיפורים, ודרך הסיפור הוא מציג את השלמות האנושית. האדמו"ר מסתכל אל תוך עצמו, כפי שיציע בהמשך גם לנזיר הזקן, כנחמה או כפתרון לעיוורונו של הנזיר. כשהוא מסתכל אל תוך עצמו פנימה, הוא מגלה שמעתה לא יוכל לספר את סיפור חייו לחסידיו. מעכשיו יוכל לספר רק סיפוריהם של אחרים, כי הסיפור שלו הוא בגידה שלו בעצמו, ובגידה באמון שנותנים בו חסידיו. סיפורו הוא כישלון גם בתמימות הדתית וגם בקדושה ובטהרה המינית שכל חסיד נדרש להן.

האדמו"ר משמיע לעצמו את האמירה שהוא זקוק לה באותה שעה. הוא מדבר על תשוקות כחטא, כשברקע עולה תשוקתו לסלנה. "אבל כל עוד והנר דולק אפשר לתקן". החטא בו הוא עסוק הוא לגנוב ולרמות את עצמו, והנה הוא חי בהונאה עצמית.

תפקידו של האדמו"ר הוא לומר לאחרים מה לעשות. כולם חייבים לו דין וחשבון והוא פטור מחשבון הנפש. הוא מלמד ואינו לומד. סמכות זו ניתנת לו מכוח השלמות המיוחדת לו. הנזיר הזקן מעמיד את האדמו"ר על טעותו, והופך את סדר הדברים – האדם השלם הוא זה שלומד, ולומד דווקא מתלמידו.

האמירה הזאת, שמופיעה במסכת אבות (ד, א): "איזהו חכם? הלמד מכל אדם" – היא אמירה שיסודה בענווה, בתחושה שאדם, עם כל גדלותו, תמיד יש לו מה ללמוד, ומכל אדם – אפילו מפשוט שפשוטים. המציאות החסידית העמידה את הצדיק במקום שתפקידו רק ללמד, ובמה שנראה לעין, הוא איננו למד. לעומת זאת, גדלותו של הנזיר נובעת מההקשבה האמתית שלו, מהנכונות שלו להיות תלמיד.

התפיסה העצמית של האדמו"ר היא מתנשאת. לכאורה, היהודי יותר חכם מהגוי, "רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה", ולכן הצדיק הרבה יותר חכם מנזיר זקן עובד עבודה זרה. כאשר ר' יעקב יצחק הלוי הורוביץ יושב מול הזקן העיוור, כל עולמו הרוחני מתפרק לנגד עיניו. הצדיק מזהה שהתשוקות עליהן דיבר, שולטות בו. הנה הוא זה שמרמה את עצמו. הדברים שאמר והטיף לחסידיו, טופחים לו על פניו. ומעל לכול, הוא מבין שעליו לשמוע ולא רק להשמיע, ללמוד ולא רק ללמד.

לאורך הספר, לאדמו"ר יש מה לומר על כל דבר. האדמו"ר כרגיל משמיע, ועל פי רוב, קולו נשמע. רק מול הזקן העיוור הוא לומד שאולי כדאי להקשיב וללמוד.

הדיאלוג עם הנזיר מסתיים כשהצדיק מספר לנזיר את סיפור האוצר תחת

הגשר.

"ועדיין מטרידה אותי שאלה אחת שאינני מוצא לה תשובה. התוכל להתעכב כאן עוד שעה קלה?" עצר אותו המארח כשכבר עמד בפתח, נועץ בו את עיניו הסומות.

"בוודאי."

"אתה, כמו שנוכחתי לדעת, אחד החכמים באנשים שפגשתי בחיי, ואני תוהה אם באמת אתה מאמין שתמצא את מבוקשך דווקא אצלנו בטיבט?"
 "אני יכול לענות לך בסיפור?" כי לעת שכזאת שמר האוסטילאי את המעשה בר' אייזיק בן ר' יעקעל מקראקא, שהרבי מפשיסחא נהג לומר שכל אברך הנוסע בפעם הראשונה אל צדיק ומסתופף שם עם החסידים, צריך לדעת אותו.

"ספר."

"אבל הסיפור ארוך במקצת," ביקש הצדיק לסגת. בעיניו היה הסיפור נדוש והוא כבר חזר עליו איך-ספור פעמים, ועם זאת היה ברור לו שלטיבט לא הגיע.

"ספר. וכי לאן אני ממהר?"

"מעשה באדם אחד מן העיר קרקוב שבפולין שחלם כמה פעמים חלום ובחלומו אמרו לו שעליו לקום ולנסוע לפראג, כי שם מתחת לגשר שעל יד ארמון המלך טמון אוצר גדול. קם האיש ונסע לפראג. בבואו שמה נוכח לדעת כי אנשי משמר המלך שומרים יומם ולילה על הגשר וכי לא יוכל לחפור וליטול את האוצר. ואף על פי כן הוסיף לפקוד את המקום שוב ושוב, ביום ובלילה. מפקד המשמר שהבחין באדם המשוטט שם, קרא לו לבסוף ושאל למעשיו. סיפר לו בעל החלום על חלומו. צחק מפקד המשמר ואמר שגם הוא חלם חלום כזה, אלא שבחלומו אמרו לו לקום ולנסוע לקרקוב ולבוא אל ביתו של אדם אחד, וכאן נקב בשמו של מי שדיבר עמו, ולחפור מתחת לתנור, כי שם חבוי אוצר גדול. 'האם אתן אמון בחלומות אשר שווא ידברו ואעזוב את משמרתו ואסע לקרקוב?' כששמע האיש את דבריו של מפקד המשמר, הבין כי עיקר בואו לפראג היה כדי לשמוע את הדברים האלה וכי האוצר לא כאן, מתחת לגשר, אלא בביתו. חזר האיש לביתו וחפר מתחת

לתנור ומצא את האוצר.”

חיוך האיר את פניו הרוגעים של הנזיר העיוור. “בדיוק לזה התכוונתי, גֶּשֶׁה יעקב יצחק.”

“אני יודע זאת, עמיתי,” השיב לו הצדיק מאוסטילה, “אבל כדי למצוא את האוצר בבית חייבים, לעתים, לנסוע קודם לכן אל המרחקים.”¹³

האדמו"ר אומר לנזיר הזקן: אתה החייל שמגלה לי את הסוד הגדול. אתה מפקד המשמר, ואני ר' אייזיק מקרקוב.

ראוי לציין שבמסורת החסידית סיפור זה מיוחס לר' שמחה בונם מפשיסחא, שהיה מספר אותנו לחסידים צעירים שהיו באים אליו בפעם הראשונה. האמירה של ר' שמחה בונם דומה להפליא לאמירתו של הנזיר הזקן – הפשיסחאי אומר לחסידים: אתם באים ללמוד אצלי, אבל האוצר איננו אצלי, הוא אצלכם. כך גם אומר הנזיר הזקן: ממני אתה יכול ללמוד רק שכדאי לך לשמוע את עצמך.

סודו של ר' יעקב יצחק הלוי הורוביץ, הצדיק מאוסטילה, נעוץ בסיפור שלכאורה נשמע משני לעלילה, סיפור שנשמע תמוה לאוזן שאיננה חסידית. זהו סיפור לידתו של האדמו"ר. כשנולד, פרצה מריבה קולנית בין אביו של האדמו"ר לאשתו, סביב השאלה על שם מי יקרא הרוך הנולד, יורש העצר – האם על שם החוזה מלובלין, או על שם היהודי הקדוש? הויכוח נשמע תמוה במיוחד מפני שלשניהם, לחוזה וליהודי, קראו יעקב יצחק.

השניים לא היו חלוקים לגבי השם שינתן לבנם הנולד למזל טוב, ומוסכם היה עליהם ששמו בישראל יהיה יעקב יצחק, אבל חלוקים היו לגבי השאלה בשמו של מי ייקרא הרוך הנימול – האם טענה כי על פי מסורת עתיקת יומין הנוהגת מדור-דור בכל בית ישראל, שמורה למבכירה הזכות לבחור את שמו של הפטר-רחם¹⁴ שלה, ועל כן יישא הילד את שמו של “היהודי”, ואילו האב, שרחמיו לא נכמרו על זוגתו הָדוּוה, שלא זו בלבד שאיבדה את כל משפחתה בשואה אלא גם שנים לא הצליחה להרות, בחן במראה את הספודיק החדש שהעניקו לו חסידיו כשנתבשרו על לידת יורש העצר, לידה שהסירה מעל חצר אוסטילה את קללת הערירות, ובלחישת שֶׁרֶף הודיע שכלום לא יעזור לה, שהרי מי ששמו יעקב יצחק הלוי הורוביץ, שהוא בדיוק

13 עמ' 214–215.

14 פטר רחם – בכור.

נמרץ שמו של "החוזה", אין ספק שהבריות יבינו שהוא נושא את שמו.¹⁵

שתי פנים לאישיותו של האדמו"ר מאוסטילה. המסע מתחיל, כאמור, בחיזיון מיתי לפגוש את היק הקדוש. הצורך לפגוש את היק ואת מה שהוא מסמל, מזכיר את עולמו המיסטי ואת תפיסתו המשיחית של החוזה. כשהצדיק יושב מול הנזיר הזקן, הוא מספר לו סיפורים מבית מדרשם של היהודי הקדוש ותלמידיו – ר' שמחה בונם מפשיסחא ור' מנחם מנדל מקוצק. הוא חי את עולמו של היהודי הקדוש שחיפש את נקודת האמת בעולמו הפנימי של היהודי. היהודי התנגד למיסטיקה בגילוייה הפשוט, הוא ביקש את הכנות, הוא היה עסוק בנפש האדם. האדמו"ר מאוסטילה הולך בדרכו של החוזה – ומוצא את היהודי הקדוש. המפגש עם הנזיר הזקן מביא את האדמו"ר לפרשת דרכים – האם לחזור או להמשיך. כוחה של האמא, של היהודי הקדוש, הוא לחזור. הקול האבהי, הצד של החוזה, אומר להמשיך ולמצוא את היק. האם יחזור האדמו"ר אל ביתו, כשדמות דיוקנו של הנזיר הזקן מלווה אותו, כמו בסיפור האוצר מתחת לגשר? האם הצדיק מסוגל להיות על פי הסיפור שאותו הוא מספר? אולי יש משהו חזק יותר שמנהל אותו? יש ציפייה שהצדיק, כשיחזור מהעולם האחר, ישתנה, וממילא ישנה את דפוס הנהגתו; שהחשיפה לנזיר תשים במרכז את ההקשבה לעומת הדיבור. אילו היה חוזר עם מה ששמע, היה יכול לחולל את המהפכה שהחסידות זקוקה לה כל כך. אך האדמו"ר שלנו ממשיך במסע התמוה בעקבות היק הקדוש.

חסידות על סף תהום

הבחירה של ר' יעקב יצחק להמשיך לחפש את היק, ולא לשמוע לסיפור שהוא עצמו סיפר לנזיר – על האוצר שתחת הגשר, שהכול נמצא אצלך בבית – משמעותה להמשיך את המסורת החסידית כפי שהיא. הכרעה זו, האם להיצמד למסורת, גם לזו שאיבדה את הרלוונטיות שלה, או לעסוק בהתאמות למציאות מתחדשת, מונחת לפתחה של החסידות כולה. ההכרעה עשויה להיות גורלית לחסידות כולה, מפני שהאימוץ המוחלט של מסורות, תוך ניתוק ממציות עכשוויות, הוא שמנוון את העולם החסידי. אין מדובר כאן רק בחיפוש אחרי יק קדוש, אלא באי ההקשבה לקול הפנימי. חסידים ראשונים משום מה זכו? מפני

ששמעו את הקול. חסידים אחרונים – אטמו אוזנם משמוע. אכן, הסיפור מסתיים במותו של ר' יעקב יצחק. מותו הוא מותה של החסידות שדבקה בעברה ואיננה מתאימה את עצמה למציאות המתחדשת. ר' יעקב יצחק הולך על הגבול ופעמים חוצה אותו. הוא מבין שהמציאות משתנה, הוא מנסה להבין את המציאות ואת הערכים, אבל הוא נשאר שבוי בסיפור הגדול של החסידות של פעם, ועל כן איננו מצליח להשתחרר מהיק. השבי של האדמו"ר בסיפור המיתי של החסידות חייב להסתיים במוות.

'אל מקום שהרוח הולך' משוחח עם סיפורו הידוע של י"ל פרץ, 'אם לא למעלה מזה'.¹⁶ בסיפורו של פרץ, הצדיק נעלם בזמן סליחות, ו'מתנגד' שמגיע למקום עוקב אחריו, ומגלה שהצדיק עושה חסדים ואיש אינו יודע. בעיני ה'מתנגד', הצדיק עולה לשמים. כמעשה של אותו מתנגד עשה חיים באר, נשכב מתחת למיטתו של ר' יעקב יצחק הורוביץ, האדמו"ר מאוסטילה, ומציג בפנינו את השאלה – האם הוא עולה לשמים, או נופל לתהום?

חיים באר היטיב לתאר את החסידות בזמן הזה, חסידות על סף התהום, והוא מטיב לצייר את גלגל ההצלה. אולי אם תשכיל החסידות להתבונן וללמוד ממה שמחוצה לה, תוכל להציג עולם דתי פנימי ורענן, כמו שעשו מוריה הראשונים. מי שהחסידות קרובה ללבו, חשוב שיעיין בספר זה, שמעלה שאלות קשות שאסור ליהודי בן זמננו לפסוח עליהן.

16 י"ל פרץ, 'אם לא למעלה מזה', חסידות, תל אביב תשי"ד, עמ' נא-נה. גם סיפור זה נכתב על בסיס סיפור שקדם לו, על ר' משה לייב מסאסוב, שהופיע ב'מעשה צדיקים' למנחם מנדל בודק, סימן כה.